

Kulturarv och kulturmiljö i stadsbyggnadsprojekt

En analys av förhållningssättet till kulturmiljön i omvandlingen av
Slakthusområdet i Stockholm

Tina Ziese

Titel: Kulturarv och kulturmiljö i stadsbyggnadsprojekt: En analys av förhållningssättet till kulturmiljön i omvandlingen av Slakthusområdet i Stockholm

Engelsk titel: Cultural Heritage in Urban Planning Development Projects: An Analysis of the Approach Towards Cultural Heritage in the Conversion of The Meatpacking District in Stockholm

© Tina Ziese

Handledare: Karin Hallgren, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Anna Tandré, SLU, institutionen för stad och land

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur

Omfattning: 15 hp

Nivå: Grundnivå G2E

Kurs: EX0725, Projekt i landskapsarkitektur

Landskapsarkitektprogrammet, Ultuna

Nyckelord: bostadsområde, industriområde, kulturarv, kulturmiljö, omvandlingsprojekt,

Slakthusområdet, stadsbyggnad, stadsplanering

Omslagsbild: Vykort över Stockholms stads offentliga slakthus, Enskede. Flygbild 1924-1930.

Originalen finns i Stockholms stadsarkiv.

Alla bilder i arbetet publiceras med erforderliga tillstånd.

Publiceringsår: 2017

Publiceringsort: Uppsala

Online publication of this work: <http://stud.epsilon.slu.se/>

Sammandrag

En plats historia, kulturmiljö och kulturarv påverkar platsens karaktär och identitet. Vid stadsbyggnadsprojekt måste stadsplanerare förhålla sig till den befintliga kulturmiljön. Idag omvandlas många äldre industriområden till bostadsområden. Ett sådant exempel är omvandlingen av Slakthusområdet i Stockholm. Denna kandidatuppsats syftar till att analysera hur planerare kan arbeta med kulturmiljö och kulturarv i omvandlingsprojekt. Planprogrammet för omvandlingen av Slakthusområdet granskas för att se hur kulturmiljön och kulturarv hanteras i detta exempel. Förhållningssättet till kulturmiljön i Slakthusområdet kombinerar bevarande, återanvändning och inspiration. Många historiska byggnader ska bevaras och återanvändas. I studien framkommer vår tids tendens att gå från ett bevarande av enstaka byggnader till ett erkännande av helheten i miljöer. I Slakthusområdet yttrar sig detta bland annat i bevarandet av den ursprungliga gatustrukturen. Studien visar även att synen på äldre industrimiljöer överlag är positiv i dagens samhälle. Slakthusområdets planstruktur har egenskaper som efterfrågas även i nutida stadsplanering. I diskussionsavsnittet behandlas de aspekter som kan ha påverkat ambitionen och möjligheten att bevara Slakthusområdets identitet och karaktär som ett industriområde. Prioriteringen av bevarandet av bebyggelsen från det tidiga 1900-talet i Slakthusområdet samt områdets framtida historiska läsbarhet diskuteras. Avsaknaden av större grönområden i området problematiseras.

Abstract

A place's character and identity is influenced by its history and cultural heritage. In urban planning projects planners must deal with the existing cultural heritage. Nowadays many former industrial areas are converted into residential areas. The conversion of Slakthusområdet/The Meatpacking District in Stockholm is such an example. This Bachelor's thesis aims to analyse in which way planners can work with cultural heritage in conversion projects. Stockholm's program for Slakthusområdet's conversion is reviewed in order to examine in which way cultural heritage is dealt with in this development project. The approach to cultural heritage in Slakthusområdet combines preservation, reuse and inspiration. Many historical buildings are going to be preserved and reused. This study shows that there is a tendency of development from preservation of individual buildings to a more holistic point of view and an acknowledgement of whole areas. In Slakthusområdet this can be seen in the preservation of the original road network. Moreover, the study shows that the perception of former industrial areas is generally positive in today's society. Slakthusområdet's road system has got qualities that are requested in today's urban planning. The discussion section deals with aspects that may have influenced the ambition and possibility of preserving Slakthusområdet's identity and character as an industrial area. The prioritisation of preservation of early 20th century buildings in Slakthusområdet and the area's future historical readability are discussed. The section also deals with problems caused by the lack of larger green areas in Slakthusområdet.

Innehåll

Introduktion	5
Syfte och frågeställning	5
Avgränsning	6
Begreppen kulturarv och kulturmiljö	6
Kulturarv	6
Kulturmiljö	6
Bakgrund	7
Samband mellan kulturarv, kulturmiljö och identitet	7
Kulturmiljön i samhällsplaneringen	8
Kulturarv och kulturmiljö i industriområden	8
Omvandling av industriområden	9
Metod	11
Slakthusområdet i Enskede	12
Tillkomsthistoria	12
Kommunikationsstruktur	13
Innehåll, lokalisering och funktionsuppdelningsgrad	13
Bebyggelsekaraktär	14
Granskning av Stockholms stads planprogram för Slakthusområdet	15
Tillkomsthistoria	15
Kommunikationsstruktur	16
Innehåll, lokalisering och funktionsuppdelningsgrad	18
Bebyggelsekaraktär	18
Offentliga rum	19
Immateriella uttryck	20
Diskussion	20
Resultatdiskussion	20
Metoddiskussion	22
Slutord	22
Referenser	23
Figurer	24

Introduktion

I mitten på 1800-talet började industrialiseringen i Sverige (Åström 1993, s. 30). Stockholm avancerade under denna tid snabbt till en ledande industristad (Hall 1999, s. 104). Industriområden anlades till en början i närheten av järnvägar och i städernas utkanter, men växande städer ledde snart till att dessa industriområden hamnade i mer centrala delar (Åström 1993, s. 32).

Under industrialismen skapades många karaktäristiska industrimiljöer i svenska städer. Sedan 1970-talet har dock många industrianläggningar tvingats stänga eller förlägga sina verksamheter till andra städer eller till utlandet på grund av en ökad konkurrens (Isacson 2001, s. 107). Med en allt mer teknologiserad värld återstår nu oftast bara minnet av många tidigare industriområden. Följaktligen får industriområden och fabriksbyggnader idag nya funktioner (Isacson & Nisser 2007, s. 59). Även Gillgren (2000, s. 9) uppmärksammar att områden i svenska städer som inte längre har samma funktion som tidigare nuförtiden ofta blir till objekt för omvandling och förnyelse. Åström beskriver hur särskilt äldre hamnområden som inte längre används i ett industriellt syfte omvandlas till bland annat bostadsområden. Denna utveckling började redan på 1980-talet (Åström 1993, s. 165). Isacson och Nisser påpekar att omvandlingar av industriområden är ett ämne som har diskuterats under olika konferenser med fokus på industriarvet de senaste åren. Under dessa har frågor om metoder och tillvägagångssätt vid ombyggnationer och återanvändning behandlats (Isacson & Nisser 2007, ss. 62-63).

Den rådande bostadsbristen kan också anses bidra till att många kulturmiljöer, och särskilt industriområden, får nya funktioner och omvandlas till bostadsområden. Här kan det finnas en risk för konflikter mellan önskan att bevara kulturmiljöer och behovet av ett ökat bostadsbyggande. Enligt Gillgren (2000, s. 8) behöver kulturmiljön inte endast ses som någonting som begränsar den framtida utvecklingen, utan kan även ses som en tillgång och inspirationskälla i stadsbyggnadsprojekt.

Ett aktuellt sådant ombyggnadsprojekt, som denna uppsats fokuserar på, är omvandlingen av Slakthusområdet i södra Stockholm. Slakthusanläggningen som anlades 1912 ska enligt Stockholms stads *Program för Slakthusområdet* (2017) bli ett bostadsområde med cirka 4 000 nya lägenheter, verksamheter, kontor, handel, restauranger och skolor. Omvandlingen ska ta hänsyn till platsens historia som ska vara synlig även i den framtida stadsdelen (Stockholms stad 2017, s. 3).

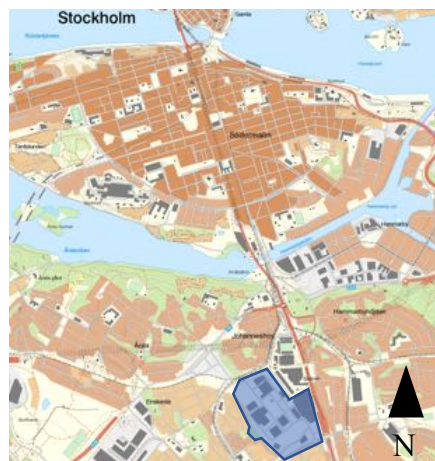
Syfte och frågeställning

Uppsatsen behandlar frågor som rör förhållandet mellan kulturmiljö och stadsbyggnad med särskilt fokus på omvandling av industrimiljöer till bostadsområden. Syftet är att analysera hur planerare kan arbeta med kulturmiljö och kulturarv i omvandlingsprojekt.

Uppsatsens frågeställning lyder: *Hur förhåller sig planerare till kulturmiljön i omvandlingen av Slakthusområdet?*

Avgränsning

Analysen begränsas till ett industriområde som omvandlas till bostadsområde i Stockholm, detta för att omvandlingar av gamla industriområden är vanliga projekt inom dagens stadsplanering. Endast den industriella historien tas i beaktande vid analysen. Andra historiska lager, både före och efter den industriella verksamheten på platsen, bortses från i detta arbete, eftersom analysen annars skulle bli för omfattande inom ramen för ett kandidatarbete. Exemplet Slakthusområdet valdes eftersom det enligt Stockholms stads planprogram finns ett uttalat mål att integrera platsens historia i den framtida stadsdelen (Stockholms stad 2017, s. 3).

Figur 1. Topografisk karta © Lantmäteriet (2017).
Översiktskarta som visar Slakthusområdets läge i Stockholm (blått område).
Skala 1:70 000/A4.

Begreppen kulturarv och kulturmiljö

I denna uppsats används begreppet *kulturarv*, vilket inkluderar fler aspekter än endast det historiska arvet. Även *kulturmiljö* används, vilket avser mänskligt påverkade miljöer och platser. Begreppen förklaras mer ingående nedan.

Kulturarv

Kulturarv är ett komplext begrepp som Génétay och Lindberg definierar enligt följande i en rapport från Riksantikvarieämbetet:

Kulturarv – avser alla materiella och immateriella uttryck (spår, lämningar, föremål, konstruktioner, miljöer, system, strukturer, verksamheter, traditioner, namnskick, kunskaper etc.) för mänsklig påverkan. Oavsett om det skrivs i obestämd eller bestämd form – kulturarv eller kulturarvet – innefattar det en mångfald av kulturarv. Ibland kan begreppet preciseras för att belysa särskilda delar av samhällsutvecklingen, t.ex. det biologiska kulturarvet, det industriella kulturarvet eller modernismens kulturarv. (Génétay & Lindberg 2014, s. 12)

Författarna menar att allt som vittnar om en mänsklig påverkan klassas som kulturarv, såväl materiella som immateriella uttryck. Nilsson och Olsson anser att dessa uttryck överlämnas från tidigare generationer till dagens samhälle. Även om historia således är en del av kulturarvet skapas detta kulturarv i varje samtid. De betonar vidare att det finns flera kulturarv som existerar samtidigt eftersom exempelvis städer betyder olika saker för olika människor (Nilsson & Olsson 2014, s. 11).

Kulturmiljö

Enligt Génétay och Lindberg använder Riksantikvarieämbetet kulturarv som ett paraplybegrepp, där kulturmiljö ingår som en underkategori. Kulturmiljö kan definieras som all miljö som har påverkats och präglats av människor och mänskliga aktiviteter. Det kan vara allt från enstaka lämningar till stora områden. Författarna menar vidare att även kulturmiljön innefattar både materiella och immateriella uttryck. Förutom den fysiska miljön inbegriper kulturmiljö bland annat berättelser

och ortnamn som kopplas till en plats (Génetay & Lindberg 2014, s. 13). Gillgren exemplifierar kulturmiljöns immateriella uttryck med människors levnadshistorier, sätt att leva samt traditioner. Vidare betonar han att kulturmiljö inte enbart omfattar byggnader och miljöer som av vissa grupper anses vara värda att bevara, utan tvärtom måste innefatta alla miljöer som har skapats av människan, oberoende av deras kvalitet (Gillgren 2000, s. 8).

Bakgrund

Detta avsnitt börjar med en beskrivning av kulturarvets och kulturmiljöns betydelse för en plats identitet. Därefter ges en inblick i kulturmiljöns roll inom samhällsplaneringen. Avsnittet avslutas med en redogörelse över hur industriområdenas kulturarv och kulturmiljö utmärker sig, samt hur industriområden kan omvandlas till funktionsblandade bostadsområden.

Samband mellan kulturarv, kulturmiljö och identitet

Flera författare har påvisat att platsens historia och kulturarv har betydelse för dagens människor och platsens identitet. Gillgren menar exempelvis att kulturmiljön är en oundgänglig del av platsens identitet, eftersom den berättar platsens historia. Vidare poängterar han att bevarade miljöer från olika tidsepoker bidrar till platsens säregna karaktär (Gillgren 2000, ss. 8-9). Han anser dessutom att den befintliga kulturmiljön spelar stor roll för människors trygghetskänsla och identifikation med en plats (Gillgren 2000, s. 16). Även Riksantikvarieämbetet (2009, s. 20) påpekar att kulturmiljön visar platsens kontinuitet och karaktär och spelar stor roll för människors identifikation med platsen. Lowenthal framhåller också betydelsen av historia och kulturarv. Han menar exempelvis att kulturarv spelar en avgörande roll för den personliga och kollektiva identiteten och att det tydliggör en samhörighet med tidigare och efterföljande generationer (Lowenthal 2011, s. 159).

Riksantikvarieämbetet framhäver att människor får kunskap om historien genom kulturarv. Ett bevarat kulturarv ger också efterföljande generationer möjlighet att tolka historien igen (Riksantikvarieämbetet 2009, s. 20). För att människor ska förstå en miljöns historiska utveckling behövs enligt Riksantikvarieämbetet tydliga historiska spår som är synliga även i dagens miljö. Denna läsbarhet av historia kan till exempel visa sig i historiska stadsplanemönster som syns även i nutida miljöer (Riksantikvarieämbetet 2009, s. 18). Kulturarv kan även öka förståelsen för nutiden samt för framtiden (Nilsson & Olsson 2014, s. 11). I en enkät från Statistiska centralbyrån, publicerad av Riksantikvarieämbetet 2016, svarar nästan 70 procent att historiska platser hjälper människor att få en ökad förståelse för dagens samhälle. Cirka hälften tycker att historiska platser även bidrar till en bättre förståelse för ens personlighet och bidrar till en känsla av gemenskap med andra (Statistiska centralbyrån 2016, s. 14). Enligt UNESCO:s (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) *Rekommendation om det historiska urbana landskapet*

(2011, s. 12) kan kulturarvet i urbana sammanhang öka livskvaliteten samt förbättra den ekonomiska utvecklingen och den sociala samhörigheten i en värld i förändring.

Mot denna bakgrund är det viktigt att vidare undersöka vilken roll kulturmiljön spelar i aktuella stadsbyggnadsprojekt, samt hur kulturmiljön kan tjäna som inspirationskälla och utgångspunkt i planeringen och omvandlingen av exempelvis industrimiljöer till bostadsområden.

Kulturmiljön i samhällsplaneringen

Att kulturmiljön ska vara en del av planeringen får stöd i lagstiftningen. Enligt kulturmiljölagen (SFS 1988:950) delas ansvaret för kulturmiljön av alla, och kulturmiljön ska skyddas, vårdas och tas hänsyn till vid planering. Även miljöbalken (SFS 1998:808) tar upp vikten av att skydda områden mot ingrepp som kan skada kulturmiljön.

Enligt Åström skedde under 1970-talet en attitydförändring inom planering gentemot historia och arkitektoniska värden. Det nya förhållningssättet kännetecknas av respekt för det förflutna och yttrar sig i ombyggnad och upprustning samt kompletteringar inom den befintliga bebyggelsen (Åström 1993, ss. 111-112). För att kunna bevara kulturhistoriskt värdefulla byggnader brukar det vara nödvändigt att återanvända dessa och ge dem nya funktioner för att kunna finansiera bevarandet (Olshammar 2007, s. 81). En återanvändning som tar hänsyn till kulturmiljöns karaktär och historia är dessutom viktig ur ett hållbarhetsperspektiv (Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet 1999, s. 26).

När städer expanderar kan mark med befintliga äldre byggnader bli intressant för omvandlingar till bostadsområden just på grund av det kulturhistoriska värdet som dessa byggnader har (Ferring 2016, s. 54). På grund av historiens och kulturmiljöns betydelse för en plats identitet och karaktär, anser Gillgren att kulturmiljön bör betraktas som en resurs i samhällsplaneringen. Historien kan hjälpa till att definiera platsens karaktäristiska attribut samt hur den skiljer sig från andra platser (Gillgren 2000, s. 8).

Kulturarv och kulturmiljö i industriområden

Industrimiljöernas kulturarv och kulturmiljö omfattar en mängd olika delar som inte alla är lika väl representerade i dagens samhälle. Isacson (2001, s. 109) menar dock att intresset för industrisamhället och dess kulturarv har vuxit sedan 1970-talet i samband med ökningen av nedläggningar inom industrin, och Amréus (2013, s. 10) anser att industriminnen idag är ett vedertaget kulturarv. Enligt *Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet* är det emellertid främst stenstaden och byggnader som kopplas till stadens borgerlighet som bevaras och klassas som byggnadsminnen från industrialismens tid. Själva industriområdena och arbetarnas miljöer är däremot underrepresenterade bland byggnadsminnena (Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet 1999, ss. 30-31).

Bergdahl uppmärksammar att personliga erfarenheter och minnen kan kopplas till industriområden som på det viset får ett symbolvärde för dem som var verkamma i industrin. Det behöver inte enbart vara positiva värden som kopplas till

platsen utan kan också vara negativa aspekter av industriarbetet (Bergdahl 2001, s. 28). En stor del av bebyggelsen från industrisamhället anses vara vanlig istället för unik; denna vardagliga karaktär bidrar å ena sidan till en närhet mellan människor och det industriella arvet men försvårar å andra sidan legitimeringen av ett bevarande (Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet 1999, ss. 41-42).

Omvandling av industriområden

Omvandlingar av industriområden till exempelvis bostadsområden är idag vanliga stadsbyggnadsprojekt, och flera författare beskriver ett ökat intresse för industriområden och deras kulturmiljö. I följande avsnitt tas bland annat olika industribyggnaders möjlighet till återanvändning upp. Dessutom redogörs för industriområdenas potential att kunna bli funktionsblandade stadsdelar samt vikten av synliggörandet av immateriella uttryck.

Isacson menar att omvandlingar med rivningar och nybyggnationer i äldre industriområden under en lång tid ledde till stora förändringar i områdenas karaktär. Han påpekar att det skedde en ändring under 1980-talet, då fastighetsägare började skapa sammanhängande företagsområden där olika verksamheter skulle samarbeta till skillnad från de tidigare splittrade områdena. Dessutom började det ske en återanvändning av äldre industribyggnader i form av bland annat gallerior, kulturhus och museer (Isacson 2001, ss. 110-111). Olshammar anser också att synen på industribyggnader idag skiljer sig från den tidigare inställningen. Många byggnader, som tidigare hade ett dåligt rykte, får numera nya funktioner och anses till och med kunna lyfta ett område med hjälp av deras specifika arkitektur (Olshammar 2007, s. 79). Författaren påpekar att även industribyggnader utan säregen arkitektur är en del av den kulturhistoriska miljön i sin helhet, och därför kan anses vara värda att bevara (Olshammar 2007, s. 83). Även Dahlström Rittsél och Ulfstrand beskriver en attitydförändring gentemot industriområden. De påpekar att ett bevarande inte längre enbart koncentreras på enstaka byggnader utan främst på industrimiljöernas struktur och karaktär i sin helhet (Dahlström Rittsél & Ulfstrand 2012, s. 16). Denna utveckling startade under 2000-talet, ungefär 20 år efter att intresset för gamla fabriksbyggnader började öka, och yttrar sig bland annat i en anpassning av ny bebyggelse till industritidens struktur (Dahlström Rittsél & Ulfstrand 2012, s. 22). Det större intresset för industriområden förklaras med en ökad distans till industrin idag, jämfört med tiden då industrin, med dess negativa sidor som exempelvis miljöpåverkan och arbetsplatsolyckor, var en del av vardagen för många människor (Dahlström Rittsél & Ulfstrand 2012, s. 17).

Hur omvandlingen av industribyggnader kan se ut beror bland annat på byggnadernas utformning. Isacson och Nisser (2007, s. 62) menar exempelvis att möjligheterna till omvandling är mångsidiga, särskilt gällande industribyggnader med stora ytor, medan byggnader inom processindustrin är svårare att bygga om. En del byggnader i industriområden är anpassade till specifika funktioner, vilket gör det svårt att hitta nya funktioner vid en omvandling (Baarveld, Smit & Dewulf 2013, s. 168). Industribyggnader som ritades av arkitekter och uppfördes under åren runt 1900 anses ha en bättre utgångspunkt än andra industribyggnader när det gäller återanvändning (Isacson 2001, ss. 111-112). Enligt Raffone beror detta på att industribyggnader som uppfördes under åren runt 1900 är särskilt flexibla och därmed

lämpliga för återanvändning. Författaren menar däremot att byggnader sedan 1950- och 1960-talen är för stora för att kunna återanvändas på ett bra sätt (Raffone 2001, s. 71).

Att blanda bostäder och verksamheter är enligt Nyström enklare att genomföra vid omvandlingar av industrimiljöer än i helt nybyggda områden. Författaren menar att detta beror på att det i industriområden finns byggnader och lokaler för många olika syften (Nyström 2001, s. 127). Genom återanvändning av äldre bebyggelse istället för att riva och bygga nytt kan nya verksamheter flytta in och snabbt komma igång (Raffone 2001, s. 72). Enligt Dahlström Rittsél och Ulfstrand (2012, s. 8) karaktäriseras industrimiljöer av att de är föränderliga, eftersom tillägg och förändringar på byggnader länge har varit en del av industriområdenas historia.

Isacson anser att det finns en risk att oestetiska men tidstypiska och karaktäristiska byggnader i industriområden beaktas för lite vid omvandlingar. För att skapa nya områden med ett historiskt djup och karaktär måste kunskaper om platsens historia vara utgångspunkten i omvandlingsprocessen (Isacson 2001, s. 114). Dahlström Rittsél och Ulfstrand menar dessutom att omvandlingar av industrimiljöer till bostadsområden innefattar mer än bara förändringar i den fysiska miljön. Det handlar även om en omtolkning av immateriella uttryck som är lika viktiga som materiella uttryck (Dahlström Rittsél & Ulfstrand 2012, s. 8). Enligt Bergdahl finns det en risk att den platsspecifika historien går förlorad när industribyggnader får nya funktioner. Utöver själva bebyggelsen måste enligt henne även berättelser och detaljer tillgängliggöras för att den historiska dimensionen kan finnas kvar och uppfattas också av dem som inte själva var en del av just denna historia (Bergdahl 2001, s. 30). I många omvandlingsprojekt ligger enligt Dahlström Rittsél och Ulfstrand fokus på arkitekturhistoria medan verksamheten och människors berättelser inte får plats. Om människors historia ändå berättas är det endast vissa gruppers historia, såsom chefers och manliga arbetares. Författarna menar att inte heller industrins negativa aspekter problematiseras. På så vis används bara den delen av historien som anses kunna bidra till att skapa estetiska miljöer, vilka är lätta att uppskatta, medan andra aspekter inte ges större utrymme (Dahlström Rittsél & Ulfstrand 2012, ss. 22-23).

Efter restaureringar av storskaliga industrimiljöer ökar intresset för platserna och deras attraktivitet samt medvetenheten om dessa områdens potential (Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet 1999, s. 44). Dahlström Rittsél och Ulfstrand påpekar att planerare vill locka vissa målgrupper till ett område. Områdets historia väcker intresse för platsen och kan på så vis bidra till att uppnå detta mål (Dahlström Rittsél & Ulfstrand 2012, s. 8). Omvandlingar eller upprustningar av industriområden kan även bidra till att negativa känslor gentemot industrimiljöer ändras till identifikation med dessa områden och platsens historia (Bergdahl 2001, ss. 28-29).

Metod

För att besvara frågan om hur planerare förhåller sig till kulturmiljön i omvandlingen av Slakthusområdet, granskades Stockholms stads planprogram för Slakthusområdets framtida utveckling. Planprogrammet och den historiska miljön analyserades i enlighet med Riksantikvarieämbetets definition av kulturarv och kulturmiljö med fokus på både materiella och immateriella uttryck. Analysen inspirerades av Riksantikvarieämbetets (2009) DIVE-analysmetod och Gillgrens (2000) metodik för kulturmiljöplanering.

DIVE-analysen består av fyra steg: beskriva, tolka, värdera och aktivera (Riksantikvarieämbetet 2009, s. 6). Analysen i denna uppsats gjordes utifrån de två första stegen eftersom de andra två fokuserar mest på framtida handlingsmöjligheter i planering. DIVE-analysens beskrivning ämnar svara på frågan vad dagens miljö på platsen kan förmedla om dess historia, uppkomst och karaktär. Det handlar om att sammanställa information om platsens historiska utveckling och karaktär. Tolkningen i DIVE-analysen syftar till att diskutera den insamlade informationen och besvara frågan varför vissa komponenter i kulturmiljön har en stark historisk betydelse samt hur tydliga spåren, som visar på denna betydelse, är i dagens miljö (Riksantikvarieämbetet 2009, ss. 8-9). I denna uppsats begränsas tolkningsmomentet till att svara på frågan hur tydligt de komponenter som bidrar till platsens identitet och karaktär kommer att synas i Slakthusområdet även i framtiden.

För att strukturera insamlingen av informationen användes Gillgrens metodik för kulturmiljöplanering. Denna metod ska leda till skapandet av karaktärsfulla helhetsmiljöer och utgår från befintliga kulturmiljöer för att nå detta mål (Gillgren 2000, s. 11). Det första steget i denna planering är en beskrivning av den aktuella kulturmiljön. Författaren betecknar kulturmiljön, förutsatt att den ligger i en stad, som stadskaraktär. Stadskaraktärens beståndsdelar är följande:

- » Tillkomsthistoria
 - Ekonomisk bakgrund, utvecklingsfas i staden
 - Förhärskande ideal i tiden som avgjorde den fysiska utformningen
 - Historiska spår idag
- » Kommunikationsstruktur
 - Gatu- och vägsystem, hierarki med huvudgator och bigator, platser, mötespunkter etc.
 - Kollektivtrafikanordningar (båt, järnväg, spårväg, busslinjenät)
- » Innehåll, lokalisering och funktionsuppdelningsgrad
 - Stadens/stadsdelens innehåll
 - Olika verksamheters lokalisering
 - Uppdelning eller blandning av olika funktioner
- » Bebyggelsekaraktär
 - Struktur
 - Täthetsgrad
 - Ålder
 - Skala
 - Rumslig karaktär, slutenhet - öppenhet
 - Material och utformning av byggnader och allmänna platser

(Gillgren 2000, s. 12)

Gillgren anser att den byggda miljön är en av de mest betydelsefulla delarna i stadskaraktären (Gillgren 2000, s. 13). Ovanstående element är följaktligen främst exempel på materiella uttryck. Slakthusområdets historiska karaktär och planprogrammet analyserades utifrån dessa beståndsdelar samt Riksantikvarieämbetets definition av immateriella uttryck inom kulturmiljö, det vill säga berättelser och namn som är knutna till platsen.

I nästa avsnitt ges en platsbeskrivning av Slakthusområdet med fokus på den historiska miljön. Sedan följer en granskning av Stockholms stads planprogram för Slakthusområdet med syftet att undersöka hur tydligt kulturmiljöns komponenter kommer att synas i framtiden och på vilket sätt planerare arbetar med kulturmiljön. Material som användes vid granskningen var digitalt tillgängliga historiska och aktuella plankartor samt Stockholms stads program för Slakthusområdet.

Slakthusområdet i Enskede

I följande avsnitt ges en överblick över Slakthusområdets historiska utveckling och karaktäristiska komponenter i den befintliga kulturmiljön. Beskrivningen bygger till största delen på Fastighetskontorets rapport *Värdefulla industrimiljöer i Stockholm* (von Ajkay 1984).

Tillkomsthistoria

Von Ajkay skriver att ”Lagen angående köttbesiktning och slakthus” var utgångspunkten för uppförandet av en kommunal slakthusanläggning. Slakthusområdet började planeras 1906, byggarbetet började 1908 och anläggningen var färdig 1912 (von Ajkay 1984, s. 312). Målet med byggandet av slakthusanläggningen var bättre hygien och större kontroll av köttet som skulle säljas vidare (Ferring 2016, s. 44). Området var i början cirka 29 hektar stort och ungefär halva arean bebyggdes (Saluhallsförvaltningen 2002, s. 5). Anläggningen var modern med många anställda (von Ajkay 1984, s. 335). Det slaktades svin och nötkreatur samt get, får och häst (Brundin, Johnson & Kroon 2012, s. 49).

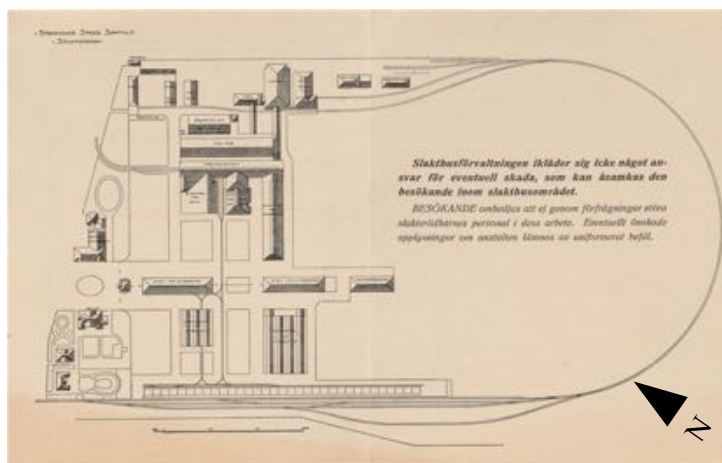
Enligt von Ajkay (1984, s. 314) utnyttjades slakthusanläggningen fullt ut fram till slutet av andra världskriget. Ferring påpekar dock att ekonomiska förluster präglade verksamheten under stora delar av tiden då slakthusanläggningen befann sig i bruk, eftersom anläggningen var för stor och därför inte kunde utnyttjas fullständigt (Ferring 2016, ss. 52, 54). Anläggningen låg även långt ifrån landets köttproducenter, vilket ledde till en låg tillförsel av djur (Saluhallsförvaltningen 2002, s. 6). Många lokaler uthyrdes därför till olika företag inom bland annat livsmedelsindustri (von Ajkay 1984, s. 318). Den kommunala verksamheten lades slutligen ned 1988, varpå lokaler uthyrdes till ett slakteriföretag fram tills 1991, då den dåliga lönsamheten gjorde att slaktverksamheten avvecklades helt (Saluhallsförvaltningen 2002, ss. 13-14). Därefter har andra verksamheter funnits i Slakthusområdet, en del av dem inom livsmedelsbranschen (Ferring 2016, s. 54). År 2012 låg

andelen företag inom livsmedelsproduktionen på något mindre än hälften av totalt 250 företag med 3 900 anställda (Brundin, Johnson & Kroon 2012, s. 57).

Brundin, Johnson och Kroon skriver att 17 bra bevarade byggnader av det ursprungliga byggnadsbeståndet fanns kvar år 2012. De tar upp bland annat två marknadshallar och ett stall samt slakthusavdelningens stora komplex med tre slakthallar, ångpannehuset, maskinhuset och förbindelsehallen som är bevarade. Författarna påpekar vidare att det utöver byggnader från 1912 även finns senare bebyggelse bevarad. Exempelvis finns ett magasin från 1936 samt en charkuteri- och konservfabrik från 1937 kvar i området, vilka har fått nya funktioner som lager, kontor och nattklubb (Brundin, Johnson & Kroon 2012, s. 57).

Kommunikationsstruktur

Enligt von Ajkays redogörelse anslöts anläggningen till såväl spårvägs- som järnvägsnätet vid uppförandet av Slakthusområdet för att säkerställa persontrafik och djurtransporter till området. Järnvägsspåren löpte runt området och hade direkta kopplingar till marknads- och slakthusavdelningarna. Gatorna i området var i början mellan tio och arton meter breda (von Ajkay 1984, ss. 312-313). Den rätvinkliga gatustrukturen syns på plankartan över Slakthusområdet (figur 2).

Figur 2. Situationsplan över Stockholms stads slakthus (Stockholms stadsarkiv 1912-1920) Skala 1:8 000/A4.
Endast den norra delen är bebyggd. Järnvägen löper runt området och gatustrukturen är tydligt rätvinklig.

Innehåll, lokalisering och funktionsuppdelningsgrad

Von Ajkay skriver att slakthusanläggningen från början var uppdelad i tre huvudavdelningar. I ”förgårds- och bostadsområdet” bodde personal och här fanns också ekonomibyggnader och kontor. Den andra avdelningen var ”kreatursmarknadsavdelningen med stall och marknadshallar”. Dessutom fanns ”slakthusavdelningen med tre olika slakthus [...], sanitetsslakthus och kylanläggning med vattentorn och ångpannehus” (von Ajkay 1984, s. 313). Brundin, Johnson och Kroon beskriver att själva slakthusanläggningen var omgiven av plank och murar. Utanför dessa låg förgårds- och bostadsområdet med representativa byggnader såsom börshuset, portvaktshuset, kontorsbyggnader samt bostadshus i parkmiljöer och med planteringar vid entrén till området (Brundin, Johnson & Kroon 2012, s. 44).

Under 1940- och 1950-talen uppläts ett flertal tomträtter till företag inom livsmedelsproduktionen, vilka i sin tur lät modernisera vissa byggnader och uppföra egna anläggningar, bland annat nya kylhus, kontor och lagerhus (Saluhallsförvaltningen 2002, s. 11). Brundin, Johnson och Kroon beskriver att området i princip var helt exploaterat under 1960-talet. Betydelsen av slakt minskade under denna tid och de nya företagen i området var verksamma i annan livsmedelsproduktion. Senare genomfördes förtätningar genom att exempelvis ersätta mindre hus med större byggnader (Brundin, Johnson & Kroon 2012, s. 55).

Von Ajkay skriver att det redan år 1984 ansågs rimligt att verksamheter inom livsmedelsindustrin skulle finnas kvar i Slakthusområdet även i framtiden. Vid denna tid bestod verksamheterna i området främst av förädlings- och distribueringsföretag (von Ajkay 1984, s. 326).

Bebyggelsekaraktär

Från början fanns det cirka 20 byggnader i Slakthusområdet som tog upp ungefär hälften av marken, övrig mark lämnades obebyggd för att möjliggöra framtida tillägg i bebyggelsen (von Ajkay 1984, s. 313). Byggnader i Slakthusområdet placerades utifrån planerade rörelsemönster av slakt- och marknadsdjur (Ferring 2016, s. 48).

Enligt Ferring skilde sig Slakthusområdets arkitektur starkt från tidigare liknande anläggningar i Sverige. Byggnaderna gestaltades av arkitekten Gustaf Wickman och arkitekturens stil kännetecknades av ”jugendbarock i betongkonstruktion, eternittak och ljusa släta murar av kalksandstegel” (Ferring 2016, s. 43). I hallarna byggdes stomme, pelare samt valvbågar i betong medan de bärande väggarna i flervåningshusen var byggda i tegel (von Ajkay 1984, s. 322). Att bygga hus i armerad betong var en ny teknik och Slakthusområdet var bland de första stora anläggningarna som byggdes på detta sätt i Sverige (Brundin, Johnson & Kroon 2012, s. 44). Enligt von Ajkay kännetecknas områdets karaktär och upplevelse av stora former. Bågformade fönster på byggnadernas gavelsidor och fasader som saknar utsmyckande detaljer är starkt framträdande (von Ajkay 1984, s. 314). Områdets slakthallar och vattentorn är särskilt karaktärsfulla för anläggningen (von Ajkay 1984, s. 335).

Von Ajkay delar in Slakthusområdets byggnader i tre typer. De stora byggnaderna och hallarna är upp till 46 meter djupa med upp till 13 meter höga rum. De små hallarna är något mindre än de stora hallarna, friliggande och är vanligen byggda i ett plan. Den sista gruppen som von Ajkay beskriver är byggnaderna i flera våningar, bland annat börshuset och de ursprungliga bostadshusen som senare användes som kontor. I denna grupp finns en större variation angående utformning och storlek jämfört med de andra byggnaderna (von Ajkay 1984, ss. 321-322).

År 1984 beskriver von Ajkay att vissa byggnader var i dåligt skick vid tiden för rapportens publicering samma år. Författaren betonar dock att byggnadernas tillstånd angående teknik och funktion överlag var bra, och att många företag i området hade genomfört renoveringar. Fram till år 1984 hade däremot inga större renoveringar av byggnadernas yttre gjorts (von Ajkay 1984, ss. 322-323). Von Ajkay skriver att ett flertal renoveringar och ombyggnationer hade genomförts i området för att anpassa husen till nya funktioner och verksamheter. Dessa renoveringar och ombyggnationer ledde till delvis stora förändringar i inomhusmiljön (von Ajkay

1984, s. 328). De bevarade byggnaderna visar 1900-talets utveckling inom livsmedelsindustrin och har därför ett kulturhistoriskt värde (Brundin, Johnson & Kroon 2012, s. 57).

Granskning av Stockholms stads planprogram för Slakthusområdet

I Stockholms stads *Program för Slakthusområdet* (2017) beskrivs områdets förutsättningar samt mål och riktlinjer för den framtida planeringen. Programmet ska sedan användas som utgångspunkt i kommande detaljplanarbeten (Stockholms stad 2017, s. 4). Innan programmet formulerades genomfördes en kulturmiljöinventering och analys av Nyréns arkitektkontor samt en klassificering av bebyggelsens kulturvärden av Stadsmuseet i Stockholm (Stockholms stad 2017, ss. 5, 46). Enligt stadsmuseets klassificering delas bebyggelsen in i tre klasser: blå-, grön- och gulklassade byggnader. De blåklassade byggnaderna är de kulturhistoriskt mest värdefulla medan de gulklassade byggnaderna har ett lägre kulturhistoriskt värde, men kan ha en positiv påverkan på stadsmiljön (Stockholms stad 2017, s. 47).

Stadsbyggnadsstrategierna för Slakthusområdet som listas i planprogrammet kopplas delvis till kulturmiljön och kulturarvet. Exempelvis ska byggnader och miljöer som har ett kulturhistoriskt värde bevaras och förstärkas och gestaltningen av nya byggnader ska inspireras av de kvaliteter som finns i området. Med utgångspunkt i områdets historia ska dessutom verksamheter som har en koppling till dryck och mat utvecklas (Stockholms stad 2017, s. 7).

Stockholms stad menar att dagens inställning till äldre industrimiljöer överlag är positiv, vilket attraherar både verksamheter och boende samt leder till ökade fastighetsvärden (Stockholms stad 2017, s. 15). Därför anses platsens identitet som ett äldre industriområde vara skyddsvärt. Enligt planprogrammet ska Slakthusområdets identitet och karaktär bevaras genom att spara många äldre byggnader samt genom att stärka och vidareutveckla gatusystemet som finns i området. Dessutom uppmärksammar Stockholms stad att historiska spår ökar människornas identifikation med platsen (Stockholms stad 2017, s. 66). Områdets historia ska vara läsbar i strukturen, byggnaderna och de yttre förhållandena (Stockholms stad 2017, s. 88). Ambitionen är att i planeringen utgå ifrån den ursprungliga planen över området och de historiska byggnaderna för att utveckla en stadsdel där det nya och det gamla samexisterar (Stockholms stad 2017, s. 18).

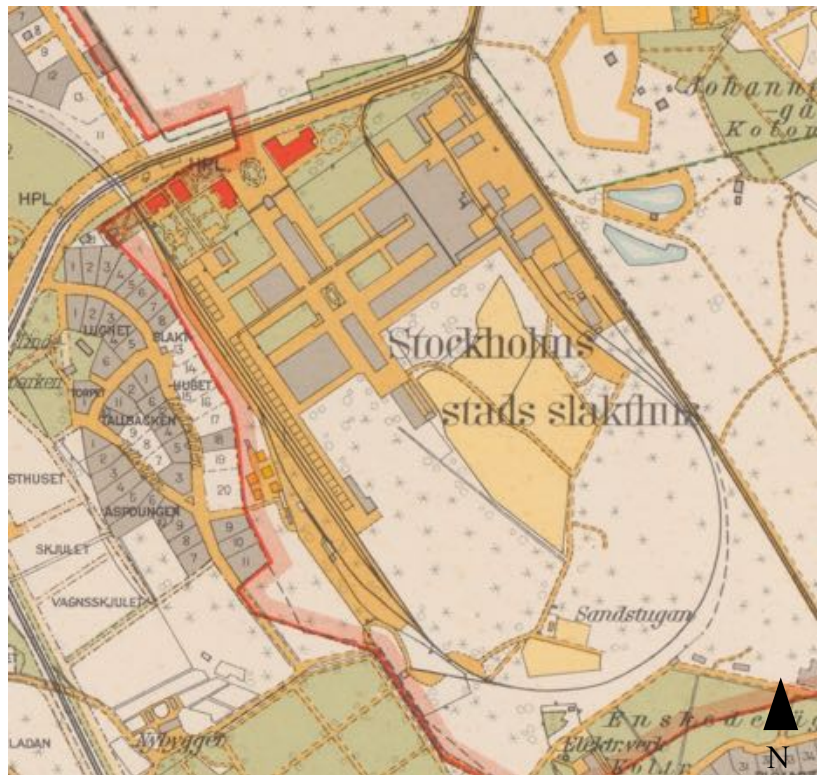
Tillkomsthistoria

Slakthusområdets historiska utveckling är beskriven i föregående avsnitt. Här följer en kort redovisning av de viktigaste historiska spåren som syns i området idag.

Stockholms stad beskriver i sitt planprogram för Slakthusområdet att det finns bevarade byggnader från varje årtionde sedan 1912. I programmet skrivs att industriområdets karaktär och funktion ännu är synliga, bland annat genom funktionsanpassad arkitektur från olika tider och livsmedelsföretag som är verksamma här i

dagsläget. Området har ingen tydlig koppling till omkringliggande platser på grund av slakteriverksamheten, som krävde ett avgränsat område. Industrifunktionen prioriteras och följaktligen finns det endast få gångbanor och få träd i området (Stockholms stad 2017, s. 10).

Kommunikationsstruktur

Figur 3. Karta "Enskede" från 1917-1930. Skala 1:8 000/A4.
Figuren visar ett utsnitt av en större karta. Den rätvinkliga gatustrukturen är oförändrad. Vägen i nord-sydlig riktning är genomgående medan andra gator slutar tvärt på grund av bebyggelse.

Figur 4. Slakthusområdet Strukturplan (Stockholms stad 2017). Skala 1:8 000/A4. Figuren visar ett utsnitt av en större karta. Den ursprungliga gatustrukturen är tydligt avläsbar i områdets norra del. Det tillkommer gator som delvis slutar tvärt och begränsas av byggnader eller kvarter i likhet med den befintliga strukturen. Byggnader som bevaras är gråmarkerade. Många av de äldre byggnaderna i norr bevaras, bland annat byggnaderna som Brundin, Johnson och Kroon (2012) utpekade som särskilt bra bevarade, t.ex. slakthusavdelningens stora komplex med tre slakthallar, ångpannehuset, maskinhuset och förbindelsehallen. I den södra delen sker de största ändringarna och spårområdet försvinner exempelvis helt. En del byggnader rivs för att åter skapa platser som har funnits i området. Ett sådant exempel är parken Fällan i norr.

Området har en rätvinklig gatustruktur med genomgående vägar i nord-sydlig riktning samt gator i öst-västlig riktning som ibland slutar tvärt på grund av byggnader och kvarter (Stockholms stad 2017, s. 13, se figur 3). Denna struktur är synlig även i Stockholms stads strukturplan för det framtida Slakthusområdet (se figur 4). Den ursprungliga planstrukturen anses ha egenskaper som efterfrågas även i dagens stadsplanering, såsom tydliga gaturum, kvartersstruktur och mänsklig skala (Stockholms stad 2017, s. 13). Följaktligen bildar den ursprungliga planen och bevarad bebyggelse utgångspunkten för Slakthusområdets planprogram (Stockholms stad 2017, s. 20). Kvarteren i området ska följa den befintliga gatustrukturen, vilket betyder att gårdarna blir mindre än på andra platser i Stockholm (Stockholms stad 2017, s. 31).

Idag finns Hallvägen som är huvudgatan samt ett flertal bigator utan gångbanor eller övergångsställen i området (Stockholms stad 2017, s. 13). Enligt planprogrammet kommer Hallvägen även i framtiden vara områdets huvudgata. Det sker dock även en del ändringar i gatusystemet, vissa gator förlängs och en del tillkommer (Stockholms stad 2017, s. 18). Med hjälp av nya gator kopplas Slakthusområdet till omkringliggande stadsdelar (Stockholms stad 2017, ss. 18, 20).

På grund av områdets ofta smala gator ska bilparkeringar minskas och gång- och cykelbanor prioriteras (Stockholms stad 2017, s. 57). Gator och trafikytor i området är sammanhängande och ska bli ett sammanhållet offentligt rum för olika aktiviteter (Stockholms stad 2017, s. 25).

Stockholms stad uppmärksammar i sitt program att det bland annat finns lastkajer och upplagsplatser på husens förgårdar, eftersom Slakthusområdet är och har varit ett verksamhetsområde. Det anses bidra till en tydlig gräns mellan det offentliga och det privata som dock samtidigt inte är rätlinjig. Denna egenskap inspirerar gestaltningen av framtida kvarter med oregelmässiga gränser mot offentliga platser (Stockholms stad 2017, s. 25). Exempelvis kan nya byggnader dras något tillbaka från gatan för att skapa rum. Lastkajerna ska bevaras och tillhöra det offentliga rummet. Med hjälp av nya publika verksamheter kan dessa lastkajer och befintliga byggnader bli en större del av det offentliga livet (Stockholms stad 2017, ss. 37-38).

Innehåll, lokalisering och funktionsuppdelningsgrad

Verksamheter som finns i Slakthusområdet idag är ofta kopplade till mat eller gastronomi, men det finns även andra verksamheter och företag. I programmet tas upp att föreskrifter angående bland annat tunga transporter, hälsofarliga ämnen och buller kommer att begränsa den fortsatta verksamheten av vissa livsmedelsföretag i framtiden. Detta leder till att en del företag inte kan finnas kvar i Slakthusområdet (Stockholms stad 2017, ss. 14-15). Ett flertal företag kommer att flytta till Larsboda, där ett nytt livsmedelsindustriområde ska anläggas (Stockholms stad 2017, s. 28).

Det planeras för en stadsdel med blandade funktioner, såsom bostäder, förskolor, kultur, kontor och handel (Stockholms stad 2017, s. 23). Stockholms stad betonar att restauranger och kaféer ska utgöra en stor del av verksamheterna med utgångspunkt i Slakthusområdets mathistoria (Stockholms stad 2017, s. 29). Nya parker och torg ska anläggas i Slakthusområdet för att kunna utveckla stadsdelen från ett verksamhetsområde till en plats med olika funktioner (Stockholms stad 2017, s. 25).

De flesta av de bevarade äldre byggnaderna kommer enligt planprogrammet inte att byggas om till bostäder eftersom deras struktur försvårar sådana ombyggnationer. Det föreslås att de befintliga byggnaderna ska utöver kontor även inrymma handel, service och verksamheter i främst bottenvåningarna (Stockholms stad 2017, s. 28). Stockholms stad uppmärksammar dock att inte alla befintliga byggnader kan byggas om så att de får levande bottenvåningar. Sådana ombyggnationer måste prövas mot arkitektoniska och kulturhistoriska värden (Stockholms stad 2017, s. 36).

Bebyggelsekaraktär

Idag är bebyggelsen blandad med olika volymer och hustyper (Stockholms stad 2017, s. 11), och områdets historia förmedlas av de befintliga byggnaderna (Stockholms stad 2017, s. 22). Bebyggelsen från olika tider och med varierande arkitektur ska bevaras, och även den nya bebyggelsen ska kännetecknas av variation i gestaltning och skala (Stockholms stad 2017, s. 18). Enligt planprogrammet ska den nya

bebyggelsen få en nutida gestaltning för att vidareutveckla området karaktär med bebyggelse från olika tidsepoker och med olika arkitektoniska egenskaper (Stockholms stad 2017, s. 23). Det kan bli aktuellt med på- och tillbyggnader som ska ta hänsyn till befintliga verksamheter (Stockholms stad 2017, s. 38). Kvarteren ska kännetecknas av byggnader med olika volym och skala (Stockholms stad 2017, s. 40). Stockholms stad menar att områdets byggnader ska vara mellan en och tolv våningar höga. Enligt planprogrammet ska nya hus med lägre höjd uppföras i närheten av historiska byggnader och längs med de smala gatorna. Med hjälp av höjdregleringar ska säkerställas att exempelvis vattentornet, som von Ajkay (1984, s. 335) klassar som särskilt karaktärsfullt för området, även i framtiden ska få en framträdande roll (Stockholms stad 2017, s. 33). I den södra delen planeras nya byggnader i en skala som ska inspireras av den äldre bebyggelsen (Stockholms stad 2017, s. 18). För att synliggöra områdets historia även i framtiden ska enligt programmet byggnader från varje årtionde bevaras. Stockholms stad medger dock att det kan finnas undantag från denna riktlinje. Dessutom ska vissa befintliga kvarter förtätas (Stockholms stad 2017, s. 23).

Enligt programmet ska alla grön- och blåklassade byggnader bevaras (Stockholms stad 2017, s. 76). Det är hus från 1900-talets början samt från 1950- och 1960-talen, vilka visar betydelsefulla tidsskeden i områdets utveckling. Stockholms stad anser dock att inte endast byggnader med en hög klassning representerar områdets historia, utan även enklare bebyggelse. Vid bedömningen av de gulklassade byggnaderna undersöktes hur unika de är, vilka arkitektoniska egenskaper de har samt deras betydelse för hela området och stadsbilden (Stockholms stad 2017, s. 46). En del hus från senare tid omvandlas, och hus med ett lägre kulturhistoriskt värde som ligger i utkanten av området rivs (Stockholms stad 2017, s. 74). Endast åtta gulklassade byggnader ska bevaras enligt planprogrammet samtidigt som cirka 30 gulmarkerade hus föreslås att rivas. Byggnaderna bevaras delvis av ekonomiska skäl, men även på grund av deras enkla och vardagliga arkitektur. Tre gulklassade byggnader rivs för att delvis återskapa områdets ursprungliga plan. För vissa byggnader med höga kulturvärden som ska sparas, kommer förvanskande tillägg att tas bort, för att återskapa den ursprungliga karaktären (Stockholms stad 2017, ss. 100-109). Bevarandet av byggnader från tiden då slakthuset anlades i början på 1900-talet prioriteras (Stockholms stad 2017, s. 76).

Offentliga rum

Enligt programmet ska befintliga offentliga rum och platser i området sparas, och platser som har försvunnit med tiden ska delvis återskapas (Stockholms stad 2017, s. 74). Ett exempel för en återskapad plats är parken Fällan som syns på strukturplanen (figur 4). Med hjälp av parken ska även det historiska sammanhanget mellan den västra bergsväggen och slakterianläggningen återställas (Stockholms stad 2017, s. 18). Den befintliga platsen *Slakthusplan* är den historiska ingången till Slakthusområdet och kommer även i fortsättningen vara en viktig entrépunkt (Stockholms stad 2017, ss. 48, 52).

Idag finns endast lite grönska i området, främst i form av klättrväxter (Stockholms stad 2017, s. 31). Utöver Fällan kommer en central park att anläggas (Stockholms stad 2017, s. 51). Stockholms stad menar att det inte ryms stora parker i området på grund av den historiska strukturen. Istället planeras det främst för gröna

stråk, fickparker samt gröna tak och gårdar (Stockholms stad 2017, ss. 26-27). Andelen grönyta per person kommer att bli låg, i genomsnitt fem till tio kvadratmeter per boende (Stockholms stad 2017, s. 80).

Markmaterialet på offentliga platser och gator kan enligt programmet delvis ha industriell stil och bestå av exempelvis betong, asfalt eller stål (Stockholms stad 2017, s. 62), det ställs dock inga särskilda krav på det.

Immateriella uttryck

Arbetet med de immateriella uttrycken kan främst ses i namngivningen och ambitionen att etablera matrelaterade verksamheter i Slakthusområdet.

Namnet Slakthusområdet bibehålls, och i planprogrammet används befintliga gatunamn. Stockholms stad påpekar dock att den slutliga namnsättningen inte är avslutad än (Stockholms stad 2017, s. 48). Restauranger och kaféer ska utgöra en stor del av verksamheterna med utgångspunkt i Slakthusområdets mathistoria (Stockholms stad 2017, s. 29).

Diskussion

Syftet med uppsatsen var att analysera hur planerare kan arbeta med kulturmiljö och kulturarv i omvandlingsprojekt. För att analysera detta ställdes frågan hur planerare förhåller sig till kulturmiljön i omvandlingen av Slakthusområdet.

Resultatdiskussion

I uppsatsen analyseras endast ett stadsbyggnadsexempel, vilket betyder att analysen visar sätt att arbeta med kulturmiljö som används i detta specifika omvandlingsprojekt. Dessa arbetssätt är därför inte allmängiltiga. Omvandlingen av Slakthusområdet är dock ett aktuellt projekt som kan ge en fingervisning om hur kulturmiljön hanteras inom dagens stadsplanering.

Förhållningssättet till kulturmiljön i Slakthusområdet kombinerar bevarande, återanvändning och inspiration. Exempelvis bevaras den befintliga gatustrukturen, och ett stort antal äldre byggnader sparas och återanvänds. Den speciella strukturen i området med oregelbundna gränser mellan byggnader och gatumark på grund av lastkajer inspirerar även den framtida utformningen.

Omvandlingen av Slakthusområdet med fokus på dess historia och kulturarv bekräftar trenden av ett ökat intresse för industriområden och deras kulturarv som Isacson (2001, s. 109) och Amréus (2013, s. 10) beskriver. Stockholms stad menar i sitt planprogram att inställningen till äldre industrimiljöer är positiv, vilket attraherar verksamheter och boende samt leder till ökade fastighetsvärden. Detta stämmer överens med Olshammars (2007, s. 79) resonemang om en ändrad syn på industribyggnader som numera anses kunna lyfta ett område. Enligt Dahlström Rittsél och Ulfstrand (2012, s. 17) är den ökande distansen till industrin en grund för det större intresset för industriområden. Det kan vara en anledning till att bevarandet

av byggnader från det tidiga 1900-talet, då Slakthusområdet anlades, prioriteras enligt planprogrammet. Det bevaras visserligen även byggnader från senare årtionden, men fokus ligger på den äldsta bebyggelsen. Dessutom återskapas platser som under årens lopp har försvunnit. En möjlig tolkning är att det är lättare att se ett värde i en byggnad eller struktur, ju längre tid som har gått sedan dess uppförande eller anläggande. Detta skulle i så fall betyda att vissa yngre områden eller byggnader som står inför stora förändringar aldrig hinner få status av en värdefull kulturmiljö.

Planstrukturen i Slakthusområdet anses ha egenskaper som även fungerar med dagens stadsplaneringsideal. Detta har sannolikt påverkat möjligheten att kunna använda och utveckla den befintliga strukturen i den framtida stadsdelen. Utvecklingen från ett bevarande av enstaka byggnader till ett större fokus på helheten och ett bevarande av strukturen, vilken beskrivs av Dahlström Rittsél och Ulfstrand (2012, s. 16), syns till viss del även i Slakthusområdets planprogram. Den planerade anpassningen av nya kvarter till den befintliga planstrukturen stämmer överens med författarnas tankegångar. I planprogrammet ligger dock samtidigt mycket fokus på bevarandet av byggnader och Stockholms stad menar att befintliga byggnader förmedlar områdets historia.

Klassificeringen av bebyggelsens kulturvärden som utarbetats av Stadsmuseet i Stockholm ligger till grund för Stockholms stads urval av bevarandevärda byggnader. Planerarna uppmärksammar de gulklassade husens värde och betydelse för områdets karaktär. Att även enklare byggnader kan vara värda att bevara, eftersom de är en del av helheten i ett område, är en tanke som stöds av Olshammar (2007, s. 83). Ändå rivs en stor del av den gulklassade bebyggelsen, vilket kan bero på att det är väldigt många byggnader som är gulklassade. Området ska utvecklas och om all befintlig bebyggelse bevarades, skulle bevarandet istället riskera att begränsa omvandlingsprojektet. De gulklassade byggnaderna som ska stå kvar, sparas dock ofta på grund av deras enkla och vardagliga arkitektur. Detta visar att det är möjligt att legitimera ett bevarande av vanlig bebyggelse just på grund av dess vardagliga karaktär, trots att den vardagliga känslan tas upp som en försvårande faktor vid legitimeringen av ett bevarande i *Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska arvet* (1999, ss. 41-42).

Stockholms stad anser att den historiska strukturen förhindrar anläggandet av stora parker, och de parker som planeras är relativt små. Omvandlingen av industriområdet till ett bostadsområde medför fler boende i stadsdelen som behöver tillgång till parker och grönområden. Det kan tolkas som att vikten av tillgång till det gröna får ge vika för ambitionen att bevara den ursprungliga karaktären.

Stockholms stads ambition att bevara äldre byggnader och den befintliga gatustrukturen grundar sig främst i erkännandet av Slakthusområdets identitet som industriområde och det faktum att människornas identifikation med området ökar när historiska spår är synliga. Sambandet mellan en plats historia och dess identitet bekräftas av Gillgren (2000, ss. 8-9). Både han och Riksantikvarieämbetet (2009, s. 18) framhäver vikten av tydliga historiska spår för att människor bättre kan identifiera sig med en plats eller ett område. Bevarandet av den befintliga gatustrukturen och äldre byggnader kan bidra till en historisk läsbarhet i det framtida Slakthusområdet. Det är dock i nuläget svårt att avgöra hur tydligt dessa spår kommer att vara. Förtätningen av befintliga kvarter innebär en viss risk att historiska byggnader förlorar sin framträdande roll. Gatuplanen kommer däremot antagligen att

vara väldigt framträdande i och med kvarterens anpassning till den ursprungliga gatustrukturen.

En omtolkning av immateriella uttryck är något som Dahlström Rittsél och Ulfstrand (2012, s. 8) understryker som en viktig del i omvandlingsprojekt. Arbetet med immateriella uttryck är dock svårt att urskilja i planprogrammet. Det tydligaste tecknet är bibehållandet av befintliga gatunamn i strukturplanen. Utöver det planeras det starkt för framtida matrelaterade verksamheter, vilket kan ses som en tolkning av områdets specifika kulturarv. Däremot ändras uttrycket från den ursprungliga produktionen till främst konsumtion i framtiden. I och med omvandlingen av Slakthusområdet kommer även antalet befintliga verksamheter och företag minska, vilket påverkar områdets karaktär som ett renodlat verksamhetsområde.

Bevarandet och utvecklingen av historiska strukturer och byggnader från industritiden kommer antagligen att stärka Slakthusområdets säregna karaktär. Det är dock bara ett urval av kulturarv och kulturmiljö som bevaras. Att välja vad som är värt att bevara kan anses vara en uppgift som behöver lösas i de flesta byggnadsprojekt. Enligt Dahlström Rittsél och Ulfstrand (2012, s. 23) finns det en risk att det skapas estetiska miljöer som är uppskattade, men som inte visar alla delar av historien. Ett sätt att visa även sådant som inte kunde bevaras i den fysiska miljön kan vara att arbeta med att tillgängliggöra immateriella uttryck. Bergdahl (2001, s. 30) uppmärksammar att det finns ett värde i att tillgängliggöra berättelser och detaljer i områdets historia, så att de människor som flyttar dit kan uppfatta platsens historiska djup. Det kan vara svårt att arbeta ingående med detta redan i programskedet eftersom det är övergripande strukturer som är i centrum. Berättelser skulle kunna tillgängliggöras bland annat med hjälp av informationsskyltar eller konstellationer. Denna planering kan i så fall ske i en senare fas.

Metoddiskussion

Gillgrens metod användes för att strukturera informationsinsamlingen under arbets gång. En nackdel är att offentliga rum och platser enligt denna metodik kan ordnas in under olika beståndsdelar. Parker nämns inte alls. Det gröna har således ingen given plats i metoden vilket gjorde det delvis svårt att dela in information i de olika underkategorierna. Eftersom offentliga platser och grönområden är en viktig del i dagens och framtidens städer, beskrivs dessa delar under en egen rubrik i resultatdelen. Vissa av Gillgrens punkter har även utelämnats ur resultatdelen, till exempel kollektivtrafikanordningar, eftersom de inte var relevanta i analysen av områdets industriella historia.

Slutord

Det finns en ambition att bevara och stärka Slakthusområdets karaktär som industriområde även i framtiden. Den positiva synen på industrimiljöer, som råder idag, bidrar säkerligen till detta. Det skulle därför vara intressant att undersöka förhållningssätt till kulturmiljön i andra områden med andra funktioner samt områden vars anläggande inte ligger lika långt tillbaka i tiden som till exempel Slakthusområdets.

Referenser

- von Ajkay, A. (1984). *Värdefulla industrimiljöer i Stockholm*. Stockholm: Fastighetskontoret.
- Amréus, L. (2013). Industriminnen och industrisamhälle – monument och mainstreaming. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, vol. 65, ss. 10-16.
- Baarveld, M., Smit, M. & Dewulf, G. (2013). Planning and commitment in cultural heritage projects. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, vol. 3(2), ss. 163-174. DOI: 10.1108/JCHMSD-10-2012-0052
- Bergdahl, E. (2001). Industrilandskapets kulturvärden. I: Lundström, M. & Nyström, L. (red.), *Industrilandskapet. Kulturmiljö och resurs för stadens framtid*. Karlskrona: Stadsmiljörådet, ss. 25-32.
- Brundin, A., Johnson, A. & Kroon, E. (2012). *Kött & blod. Slakthusområdet i Johanneshov 100 år*. Stockholm: Informationsförlaget.
- Dahlström Rittsél, E. & Ulfstrand, A. (2012). Förvandlingen av fyra fabriksområden i Nacka. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, vol. 63, ss. 8-25.
- Ferring, M. (2016). En stad i Europaklass. Stockholm bygger slakthus i Enskede. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, vol. 71, ss. 42-58.
- Génétay, C. & Lindberg, U. (2014). *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval. Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/8235/RAÄ%20Plattform%20Kulturhistorisk%20värdering%20och%20urval%20version%2020150119.pdf?sequence=1> [2017-03-31]
- Gillgren, H. (2000). *Planering och byggande i kulturmiljöer. Tre metodexempel i stadsbygd*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Hall, T. (1999). *Huvudstad i omvandling. Stockholms planering och utbyggnad under 700 år*. Stockholm: Sveriges radios förlag.
- Isacson, M. (2001). Industrilandskapets förändringar i Sverige. I: Lundström, M. & Nyström, L. (red.), *Industrilandskapet. Kulturmiljö och resurs för stadens framtid*. Karlskrona: Stadsmiljörådet, ss. 107-115.
- Isacson, M. & Nisser, M. (2007). Nytt liv i gamla industriområden – erfarenheter från Uppsala mejeris omvandling. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, vol. 53, ss. 59-78.
- Kulturmiljölag (1988). Stockholm. (SFS 1988:950). Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolak-1988950_sfs-1988-950 [2017-05-08]
- Lowenthal, D. (2011). Why the Past Matters. *Heritage & Society*, vol. 4(2), ss. 159-172, DOI: 10.1179/hso.2011.4.2.159
- Miljöbalk (1998). Stockholm. (SFS 1998:808). Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/miljobalk-1998808_sfs-1998-808 [2017-05-08]
- Nilsson, D. & Olsson, K. (2014). Inledning. Perspektiv på kulturarv, konsumtion och hållbar stadsutveckling. I: Nilsson, D. & Olsson, K. (red.), *Det förflutna i framtidens stad. Tankar om kulturarv, konsumtion och hållbar stadsutveckling*. Lund: Nordic Academic Press, ss. 9–16.
- Nyström, L. (2001). 1800-talets industriarv ger rum för 2000-talets europeiska stadsliv. I: Lundström, M. & Nyström, L. (red.), *Industrilandskapet. Kulturmiljö och resurs för stadens framtid*. Karlskrona: Stadsmiljörådet, ss. 117-134.
- Olshammar, G. (2007). Triviala industrilandskap, vardaglig återanvändning och frågan om erkännande. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, vol. 53, ss. 79-93.

- Raffone, P. (2001). Industrilandskapets bebyggelse – resurs i kommunens utveckling. I: Lundström, M. & Nyström, L. (red.), *Industrilandskapet. Kulturmiljö och resurs för stadens framtid*. Karlskrona: Stadsmiljörådet, ss. 65-72.
- Riksantikvarieämbetet (2009). *Kulturmiljöanalys: En vägledning för användningen av DIVE-analys*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig: <http://www.raa.se/publicerat/9789172095380.pdf> [2017-04-05]
- Saluhallsförvaltningen (2002). *Slakthusområdet 1912-2002. En jubileumsskrift*. Stockholm: Saluhallsförvaltningen.
- Statistiska centralbyrån (2016). Vad betyder historiska platser för dig? Resultatrapport. Bilaga 1. I: Riksantikvarieämbetet, *Vad betyder historiska platser för dig? En medborgarundersökning om människor och kulturarv*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Stockholms stad (2017). *Program för Slakthusområdet. Godkännandehandling 2017-01-23*. Dnr 2010-20437. Stockholm: Stockholms stadsbyggnadskontor.
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) (2011). *Rekommendation om det historiska urbana landskapet. Antagen av Unescos generalkonferens den 10 november 2011*. (Svenska Unescorådets skriftserie, nr 1/2013). Tillgänglig: <http://www.unesco.se/wp-content/uploads/2013/12/Det-historiska-landskapet.pdf> [2017-05-24]
- Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet* (1999). Frågor till det industriella samhället: slutbetänkande. Stockholm: Fakta info direkt. (Statens offentliga utredningar 1999:18). Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/49bb9b/contentassets/ce73cd3abb844dee87cb046ff5768dd2/fragor-till-det-industriella-samhallet> [2017-04-21]
- Åström, K. (1993). *Stadsplanering i Sverige*. Stockholm: Byggförlaget.

Figurer

Omslagsfoto: Vykort över Stockholms stads offentliga slakthus, Enskede. Flygbild 1924-1930. Fotograf okänd. Originalen finns i Stockholms stadsarkiv. Objekt-ID: SE/SSA/2842 Saluhallsstyrelsens arkiv/B7B:1 Trycksaker och blanketter 1912-1999. Tillgänglig: <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/27821> [2017-06-01].

Figur 1: Topografisk karta © Lantmäteriet (2017). Tillgänglig: <https://kso.etjans-ter.lantmateriet.se/?redirected=true> [2017-05-25]

Figur 2: Situationsplan över Stockholms stads slakthus. Stockholms stadsarkiv (1912-1920). Originalen finns i Stockholms stadsarkiv. Objekt-ID: SE/SSA/2842 Saluhalls- styrelsens arkiv/B7B:1 Trycksaker och blanketter 1912-1999. Tillgänglig: <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/27794> [2017-05-25]

Figur 3: Karta ”Enskede” från 1917-1930. Hellberg, H., Hanzon, N., Pählman, A.E. & Olsson, N.O. Originalen finns i Stockholms stadsarkiv. Objekt-ID: SE/SSA/Tryckta kartor/Stockholms stad med omnejd i 12 blad 1917-1934/Kartblad Enskede tryckår 1930. Tillgänglig: <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/31595> [2017-05-25]

Figur 4: Slakthusområdet Strukturplan. Stockholms stad (2017). Tillgänglig: <http://bygg.stockholm.se/Alla-projekt/Soderstaden/Slakthusområdet/Programforslag-Slakthusområdet/> [2017-05-25]